

Lagzi Gábor

A SZOVJET RENDSZER ÖRÖKSÉGE: NEMZET- ÉS ÁLLAMÉPÍTÉSI NEHÉZSÉGEK BELARUSZBAN AZ 1990-ES ÉVEKBEN

Az alábbi tanulmány témája egy Magyarországon kevésbé ismert ország lesz: a volt szovjet szocialista köztárság, Belarusz.¹

A posztszovjet térségben talán az egyetlen olyan ország, amely nem tudott (vagy nem akart) élni a függetlenség adta lehetőségekkel, napjainkra nem épült ki piacgazdaság és a demokratikus emberi jogokat rendszeresen sárba tiporják. A térségünkben, ha annak tágabb határait vesszük figyelembe, a Belarusz Köztársaság különleges helyet foglal el, hiszen 1996 végére–1997 elejére a törvényhozás, a végrehajtó hatalom, az alkotmánybíróság tagjait az elnök vagy közvetlenül, vagy közvetetten nevezte ki. A demokratikus átalakulást, amelyben igaz a belaruszoknak egyébként sem volt sok tapasztalata, megtorpant, s helyette *Aljakszdr Lukasenka* nevével fémjelzett tekintélyelvű rendszer bontakozott ki: a minisztertanács az elnök utasításait hajtja végre, nem működik önálló hatalmi központként. Az elnök a hatalmát arra (is) felhasználta, hogy lépéseket tegyen a belarusz államiság folyamatos felszámolására: Lukasenka egy olyan szláv „szuperállamban” gondolkodik, amely egy nagyobb szláv egység (orosz– ukrán– belarusz) felé vezető út egyik állomása lenne. De még paradoxabban hathat a tény: ma Belarusz olyan ország, ahol az állam hivatalos nyelvét a lakosság csak töredéke beszéli (maga az államelnök a fellépéseiben tudatosan oroszul szólal meg, és a belarusz nyelvről pedig lekicsinyően nyilatkozik), a nemzeti zászló nyilvános használata törvénybeütköző cselekedetnek minősül, ahol gyakorlatilag független sajtó nem létezik, a legjelentősebb ellenzéki személyek pedig a külföldi emigrációt választják. Belarusz ma olyan ország, ahol nem becsülik a nemzet történelmi múltját, hanem azt, államilag támogatva, a szovjet patriotizmus eseményeivel helyettesítik. A titkosszolgálatot még mindig KGB-nek nevezik, a legnagyobb napilap az oroszul kiadott *Szovjetszkaja Belarusszija*.

Az alábbiakban a belarusz történelem azon eseményeit, összefüggéseit vázoljuk fel, amelyek – véleményünk szerint – szerepet játszhattak a jelenlegi helyzet kialakulásában, s amelyek ismerete nélkül érdemben nem lehet vizsgálni a belarusz nemzet- és államépítéssel szorosan összefüggő kérdéseket. Mi vezetett ehhez a tudathasadásos helyzethez? Hol vannak a történelmi gyökerek? Mennyiben felelős a szituáció kialakulásában Lukasenka személye, politikai akarata, illetve a nagy szomszéd, Oroszország irányítóinak érdeke? Mi lehet az oka a belarusz nemzet- és államépítés kudarcának? A helyzet összetettségét jól mutatja az alábbi idézet, amely a független belarusz gondolkodók írásait tartalmazó, lengyel nyelvű kiadványban jelent meg nemrég: „*A belarusz kultúra túlélte a lengyel és az orosz dominanciát – az a kérdés, hogyan éli túl a saját államát? Oroszország árnyéka nem tűnik el a belaruszok szeme elől vagy háta mögül... Az igazán független Belarusz akkor jön létre, ha az ország már nem az orosz mértékhez méri magát; ha elolvassa egy bármilyen belarusz publikációt, egyetlen oroszokról szóló szót sem találunk benne, legyen az jó vagy rossz, hanem magát Belaruszt lelem meg. [...] Az első nap Oroszország nélkül – a belarusz állam szabadságának első napja lesz egyben.*”

Egy nemzet – történelem nélkül?

Nem találunk a történelem múlt századaiban olyan államalakulatot, amelyet a belaruszok teljes mértékben magukénak vallhattak volna. Létezett ugyan a 9. és a 13. század között a Polacki Fejedelemség, amelyet a „proto-belarusz” törzs, a krivicsánok alapítottak, de az államalakulat a Kijevi Rusz fennhatósága alá került. A mai belaruszok elodeinek területét végül a pogány Litván Nagyfejedelemség hódította meg, és az ortodox vallású szláv népesség létszámában oly nagynak bizonyult, hogy az állam hivatalos nyelvét az óbelarusz vált. Az 1569-es lublini unió a lengyel–litván nemesi Köztársaság (Rzeczpospolita) részévé tette meg a belaruszok által lakott területeket, s ezzel megkezdődött belarusz elit – nagyjából önkéntes – polonizációja, ami elsősorban kulturális, kisebbségi vallási beolvadást jelentett. A Rzeczpospolita bukását követően (1772, 1793, 1795) a cári birodalomhoz kerültek a belarusz területek. A cári hivatalnokok konzekvensen ragaszkodtak ahhoz az elképzelésükhöz, hogy a belaruszok (fehéroroszok) valójában az orosz ethnoszhoz tartoznak, ezt a politikát szolgálta, hogy 1839-ben Oroszország területén betiltották az unitus (görög katolikus) egyházat, s ezzel megfosztották a belaruszokat attól a lehetőségtől, hogy a római katolikus lengyelek és az ortodox oroszok között vallási értelemben is önálló identitásra tegyenek szert.

A későn érkező nemzeti ébredésnek komoly nehézségekkel kellett szembenéznie: a cári politika arra törekedett, hogy a belarusz kultúrát helyi folklór szintjén tartsa, a 19. század második felében nem jelenhetett meg belarusz nyelvű kiadvány és a nyelv az iskolai oktatásban sem nyerhetett teret, hiszen a hatóságok azt az orosz nyelv helyi dialektusának tartották, amelyet a zömében tanulatlan, írástudatlan parasztok használtak.⁴

A nemzeti elitnek a kisszámú papság és a nemesség számított, de az általuk vezetett mozgalom nem tudott átüto eredményeket vagy sikereket felmutatni. Nehezítette a mozgalom kibontakozását, hogy a belarusz „nemzet-ébredők” javarész katolikusak voltak, s így a törekvéseiket kevésbé tudták elfogadtatni az ortodox többséggel – az utóbbiak a „zapadno-russizmus” elvét támogatták, amely azt állította, hogy a belaruszok az oroszok „kisebb testvérei” és a közös ortodox hit is erősíti az összetartozást.

A belarusz többséget azonban ezek a viták nem nagyon érdekelték, és sokuk helyinek („tutejsi”) tartotta magát, ez a későbbiekben a lakosság nagy részének önazonosságának szerves részévé vált: a helyi nyelvhez, valláshoz, kultúrához, hagyományokhoz való ragaszkodás fejeződött ki benne.

Az 1897-es népszámlálás adatai azt mutatták, hogy a belaruszok által lakott öt kormányzóságban (Mohiljev, Vicebszk, Minszk, Vilnius, Hrodna) 5,4 millió belarusz élt, de ebből csak 137 ezer fő (2,6%) lakott a városokban.⁶

A belaruszoknak az első politikai szervezeteiket 1903-ban sikerült létrehozni Belarusz Forradalmi Hramada néven, amely egy évvel később átalakult Belarusz Szocialista Hramadává. Politikai programjukban szerepelt az ukrán és a litván területeket is magába foglaló föderáció, amely megmaradt volna a cári birodalom keretein belül, és a 20. század elején maximális céljuknak az Oroszországban belüli autonómia kivívását tekintették. Mindezek a tervek persze elötrpültek az igazi kérdés mellett: az agrárkérdést illetően a Hramada tényleges forradalmi változásokat szeretett volna elérni.

Az első világháború kitörését követően 1915 augusztusában német csapatok szállták meg a belarusz területeket egy részét, fél évvel később Paul von Hindenburg kiadja parancsát, melynek alapján kötelező az iskolákban belarusz anyanyelvű oktatás nyújtani. Az orosz fennhatóság alatt maradt területeken 1917 márciusában – a pétervári Ideiglenes Kormány létrejöttét követően – megalakult Minszkben a Belarusz Nemzeti Tanács, hatékony munkáját akadályozta azonban a belső ellentétek kiéleződése (paraszt–nemes, ortodox–katolikus). A politikai programjuk megvalósításához (autonóm státusz Belarusznak Oroszország keretein belül) érdemben már nem tudtak hozzáfogni. 1918 februárjában a német csapatok elérték Minszket, és létrejött a belarusz kormány és az Összebelarusz Gyűlés végrehajtó bizottsága 1918. február 21-én kinyilvánítja ideiglenes hatalmát a belarusz területeken, majd március 9-én a Gyűlés kikiáltja a Belarusz Népköztársaság létrejöttét, és március 25-én deklarálja Belarusz függetlenségét.⁷

Az efemerisztikus államalakulat végül a lengyel-bolsevik háborúk áldozata lett: kikiáltották ugyan 1918 decemberében Szmolenszkben a Belarusz Szocialista Köztársaságot, amelyet később egyesítettek a Litván SZK-val (ún. „Litbel”), de a lengyel-bolsevik ellenségeskedést lezáró rigai békében (1921. március 18.) a belarusz etnikai területeken Lengyelország és Szovjet-Oroszország osztozott. A független belarusz állam létrehozása megghiúsult, s a belarusz politikusoknak későbbiekben sem szolgált példaként.

A rigai békét követően a kis területű Belarusz Szovjet Szocialista Köztársaság ugyan a nemzetközi jog alanya lett, de Moszkvától teljes függőségbe került. 1924-ben és 1926-ban a köztársaság területét megnövelték 125 ezer km²-re, ahol az 1926-os népszámlálás szerint 5 millió ember lakott (ebből 80,5% belarusz, 8,2% zsidó, 7,7% orosz, 2% lengyel, 1,5% más nemzetiségű volt). A 1920-as években a gazdaságban végbement változások mellett (földosztás, majd a paraszti birtokok eroszakos kollektivizálása; eroltetett iparosítás) társadalmi szinten is előrelépés volt tapasztalható: a belarusz nyelv állami nyelv szintjére emelkedett (bár az adminisztrációban továbbra is lehetett használni a nagyobb nemzetiségek nyelvét, így az orosz, a jiddist és a lengyelt), a belaruszul kötelező volt beszélni, írni a párt- és állami szinten. Jelentős eredménynek lehet tekinteni, hogy 1921-ben megnyílt Minszkben a Belarusz Állami Egyetem, 1926-ban pedig megalakult a Belarusz Tudományos Akadémia. Az ország belaruszosítása az emigránsok számára is meggyőzően hatott és reménykedve tekintettek a szovjet hatalom ez irányú törekvéseire.

1920-as évek végétől azonban Moszkvából irányított, masszív támadást kezdődött mind a belarusz nemzeti intézmények, mind a patrióta értelmiség ellen – mindez a „burzsoázia és a nacionalizmus” elleni harc jegyében történt, s ezt a kommu - nista párt Központi Bizottságában tervezték meg. A „korenizacija” ideiglenes törekvésnek bizonyult: az 1930-as évektől fogva az orosz nyelv egyre nagyobb teret nyert az adminisztrációban, a pártapparátusban, az iskolai oktatásban, az évtized végi „nagy tisztogatás” pedig több tízezer (ha nem százezer) belarusz áldozatot követelő tömeggyilkosságokká változott, a Minszk közeli Kuropaty erdoben lotte agyon az

NKVD az áldozatainak többségét. A Belarusz Kommunista Párt tagságának közel 40%-a pusztult el ebben az időben, de a Tudományos Akadémia tagságának 90%-a nem élte túl a sztálini idöket, hasonlóan az Opera, a Filharmónia mívészeinek és az Állami Egyetem oktatóinak nagy részéhez.

A rigai békét követően közel kétmillió belarusz kisebbség került Lengyelország fennhatósága alá. A lengyel hatóságok nem tudták megfelelő eszközökkel kezelni belarusz kérdést, a velük kapcsolatosan felmerülő társadalmi, gazdasági kérdések megoldása (analfabétizmus felszámolása, az elmaradott keleti területek gazdasági felzárkóztatása) helyett e kisebbség által lakott területek a lengyel államba való még erősebb bekapcsolódást szerették volna elérni. A helyiek elégedetlenségét növelte, hogy Lengyelország belső területeiből leszerelt katonákat és tiszteket telepített be a Keleti Végekre (Kresy), továbbá a helyi lengyel adminisztráció „primitívnek, elmaradottnak” tartotta a belarusz parasztokat és eképpen is viselkedett. Az agrárkérdés mellett a legégetőbb probléma a belarusz nyelvű iskoláztatás volt: az 1925/1926-os tanévben három belarusz tannyelvű, 19 belaruszul is oktató iskola létezett, ahol 2000 diák tanult, s ez a belarusz anyanyelvű fiatalok 1,7%-át tette ki.

Szovjet-Belarusszal ellentétben Lengyelországban a két világháború között a belaruszokat nem egyetlen párt képviselte a politikában: létezett kommunista párt, Paraszt–Munkás Hramada (ez utóbbi politikai formáció rendelkezett parlamenti képvisellel is és maga mögött tudhatta a legnagyobb társadalmi támogatottságot, de az 1926-os Pilsudski-puccs után felszámolták a mozgalmat és letartóztatták a párt országgyűlési képviselőit), a katolikus orientáltságú kereszténydemokraták^a független és egységes Belaruszban gondolkodtak. A lengyelországi belarusz kisebbség helyzetét nehezítette, hogy az ortodox egyház, amelyhez a belaruszok döntő többsége tartozott, sok problémával küszködött: államilag konfiskáltak pravoszláv templomokat és adtak át használatra a katolikusok számára – ezek a lépések az 1930-as évek végén a belarusz kisebbség ún. „állami asszimilációját” volt hivatott elősegíteni. A lengyel ortodox egyház autokefál egyháznak minősült, tehát a moszkvai patriarchátustól független volt, de ezt a helyzetet sem az oroszbarát klérus, sem a hívók nagy tömege nem tudta elfogadni. A liturgiában megmaradt az ógyházi szláv használata, sőt, a második világháború kitörése előtt nem sokkal a hatóságok szerették volna a lengyel nyelvet bevezetni a liturgiába, az ígehirdetésbe. Mindebből kiviláglik, hogy a belarusz nemzeti mozgalom nem tudott Lengyelországban zavartalanul fejlödni, sem nyelvi, sem politikai, sem kulturális területen, bár nem volt kitéve olyan brutális üldöztetésnek, mint a szomszédos Szovjetunióban.

1939. szeptember 17-én, nem sokkal a német támadás után, a Szovjetunió lerohanta Lengyelországot és a Vörös Hadsereg megszállta Nyugat-Belaruszt: megtörtént – a belarusz történetírás terminológiája szerint – Belarusz egyesülése, tegyük hozzá, mindez egy totális állam égisze alatt történt és az érintettek akarától függetlenül. A szocialista köztárság immáron 223 ezer km² területűvé és 10,2 millió né⁹pességűvé duzzadt. Minden jel arra mutatott, hogy az újonnan bekebelezett területek nem kerülnek el az oroszosítást, bár megmaradt nyugaton a nemzetiségi összetételnek megfelelő iskolahálózat (keleten gyakorlatilag minden iskolában oroszul oktattak). A szovjet hatalom látszólag támogatta a belarusz kultúrát, de ez a népi hagyományörzés pártfogásában merült ki.

Az 1941-es Wehrmacht támadás után a belarusz területeket német csapatok szállták meg és egy polgári, illetve egy katonai körzetre osztották fel a köztársaság területét. A helyi lakosság túlnyomó részét semmi nem motiválta, hogy a náccikkal együttműködve valamiféle belarusz nemzeti államot hozzanak létre, amely a kommunista Szovjetunió elleni harc egyik segítöje lehetett volna. A nacionalista belarusz emigráció ugyan elégedettséggel tekintett – a szerintük két osellenség – szovjetek (oroszok) és lengyelek összeomlására, de megosztottságuk és különbözö nézeteik miatt nem tudtak a megszállók irányában egységes programmal fellépni. A helyi és a külföldi nacionalistákat tömörítő Belarusz Nemzeti Centrum tagjai elkelo pozíciókat kaptak az adminisztrációban: újságokat adhattak ki, kulturális tevékenységet is folytathattak, de szóba sem kerülhetett a független, önálló Belarusz létrehozása. A náccik csak eszközöknek használták fel a kollaborálásra hajlandó belaruszokat, már akik megfelelő végzettséggel és tapasztalattal rendelkezett. A megszállók engedélyezték a fehér-piros-fehér zászló, valamint a Pahony (a Litván Nagyfejedelemség osi címere: egy ágaskodó ló, hátán egy kardot tartó vitézzel) nyilvános használatát. 1942-ben megkezdödött a belarusz hadsereg elméleti és gyakorlati kiképzése, de ezeket az eröket később rendori segédcapatok szintjére degradálták le.¹⁰

1943-tól azonban a német vezetés jobbnak látta a kollaboráció eröltetése helyett a brutális pacifikáció alkalmazásával kézben tartani az események irányítását. A megszállók ellen moszkvai irányítású partizánmozgalom vette fel a harcot, ezzel is növelve az emberi és az anyagi veszteségeket.

1941 és 1944 között több mint másfélmillió belarusz halt meg és a civil lakosság összehasonlíthatatlanul többet szenvedett, mint Európa más országaiban. A témánk szempontjából fontos megemlíteni, hogy a háborús események folytán a belarusz nemzeti elit gyakorlatilag megszűnt létezni: egy része vagy elmenekült a visszavonuló német csapatokkal, vagy meghalt a háború alatt, vagy szovjet fogsága esett és valamelyik Gulág-táborba hurcolták el. Azt is meg kell jegyezni, hogy a zsidók kiirtása és a lengyel kisebbség kitelepítése után a belarusz állam nemzetileg homogénabbá vált.

1945 februárjában, még a háború európai befejezése előtt, a Belarusz Kommunista Párt dokumentumot bocsátott ki a „A társadalom újrannevelése a szovjet patriotizmus és a német megszállók elleni gyűlölet szellemében” címmel. E párthatározat egy célt szolgált: a belarusz nacionalizmust azonosítani a fasizmussal, a megszállókkal való kollaborációval, s így mindenki meg lett bélyegezve, aki bárminemű kapcsolatba került a háború alatt kiépített belarusz intézményrendszerrel. Mindez a belarusz nemzeti tudat még erősebb gyengüléséhez vezetett, hiszen a szovjet hatóságok a nemzeti érzésekhez és értékekhez köthető pozitív dolgokat is ki akarták iktatni tömegek tudatából. A „megbízhatatlannak” bizonyult belaruszok helyére Moszkva a pártapparátusba, az adminisztrációba, iskolahálózatba oroszokat küldött, elvágva ezzel a faluról jött fiatal belarusz káderek elől a felemelkedés útját. A háború után a nagymértékű iparosítás és az urbanizáció is a hagyományos kötelek meggyengüléséhez vagy megszakadásához vezetett.

1956-ban Kirill Mazurau (Mazurov) személyében az első belarusz nemzetiségű személy került a Belarusz Kommunista Párt élére, ott 1965-ben a szintén belarusz Pjotr Maserau (Maserov) váltotta a Központi Bizottság első titkári székében. Hiába voltak mindketten a többséghez tartozóak, nem tudták megakadályozni a „szovjet nép” létrehozása felé mutató folyamatokat: pl. a belarusz nyelvű könyvkiadás drámai mértékben csökkent, 1960-ban a könyvek 26,5%-a volt belarusz nyelvű, 1970-ben ez az arány 19,6%-os, 1980-ban pedig 12,3%-os volt. De a kultúra más területein is (zene, mozi, színház) az erőteljes oroszosítás volt tapasztalható. Ami ebben az időben megkülönbözteti a több tagköztársaságtól Belaruszt: a párt- és állami vezetés még megpróbálkozott, hogy a nemzeti nyelv, kultúra, hagyományok méltó helyüket foglalják el. A szovjet korszak végére – állítja egy nyugati szakértő – a belaruszokból szovjet nép formálódott, pedig az utolsó szovjet népszámlálás adatai (1989) mást mutattak: tagköztársaság lakosainak száma 10,12 millió volt, ebből 7,9 millió belarusz (77,8%), 1,3 millió orosz (13,2%), 417 ezer lengyel (4,1%), 112 ezer zsidó (1,1%) és 71 ezer más nemzetiségű (0,9%).

A nemzeti függetlenség kivívása

A belaruszok a peresztrojka és a glasztnyoszty idején az 1980-as évek végén nehezen ébredtek fel a Csipkerózsika-álmukból. Fontos mobilizáló erővel hatott a csernobili atomkatasztrófa és az azzal járó szennyezés, hiszen az ukrainai reaktorok a szomszédos állam területének egynegyedét fertőzték meg és több, mint kétfélmillió ember lakott a katasztrófa sújtotta térségben. A károk enyhítésére fordított összeg a köztársaság 1986–1990-es ötéves költségvetésének 17%-át emésztette fel (27 milliárd dollár).¹⁴

A nemzeti ébredés másik fontos állomása volt, hogy 1988 nyarán Zenon Paznyjak régész a Minszk melletti Kuropaty erdőben felfedezte a már emlegetett NKVD-s áldozatokat magukba rejtő tömegsírokat. A hivatalos hatóságok (és a háborús veteránokat tömörítő kommunista partizánszervezetek) hosszú ideig tagadták, hogy a szovjet eroszakszervezet követte volna el a gyilkosságokat, mindezt a nácik számlájára írták; szerintük a sírok a lengyelországi és a németországi zsidók földi maradványait tartalmazták. Az ügy kivizsgálása érdekében megkezdődött nyomozást rekordidő alatt (6 hónap) lezárták, a sírok vizsgálatát kapkodva végezték el, és nem lett megnevezve egyetlen felelős vagy áldozat sem.¹⁵

A tömegsírok körüli vita adta a kezdetét a Belarusz Népfront megalakulásának, hasonló jellegű szervezetek a szomszédos Baltikumban vagy Ukrajnában is megalakultak. Jellemző volt, hogy a Népfront nemzeti programjában a belarusz állam elofutárát az 1918-as rövid életű köztársaságban találta meg, míg a marxista történetírás jóformán tudomást sem vett arról az államalakulatról. Egyébként a szervezet a belarusz hatóságok ellenállása miatt Litvániában, Vilniusban alakult meg 1989. június 24–25-én, vezetőjéül a küldöttek Paznyjakot választották meg. A BNF egyik jelentős követelése teljesült, mikor a Legfelső Tanács (parlament) elfogadta 1990 januárjában a belarusz nyelv állami rangra való emeléséről szóló törvényt, igaz ennek gyakorlati jelentősége nem volt, hiszen az orosz nyelv dominanciáját amúgy sem tudta megtörni és sok tudományterületen hiányzott a nemzeti nyelvű szakterminológia.

1990 márciusában a Legfelső Tanács választásokon első alkalommal már nem csak a kommunista jelöltek

indulhattak, s a 360 helyből 345-öt sikerült kiosztani (érdekesség, hogy 50 helyet fenntartottak a háborús veteránok, a mozgássérült szervezetek számára). A Népfront szereplése felemásra sikeredett: 26 jelöltje jutott be a Tanácsba, de a képviselők 86%-a tartozott a kommunista párthoz.¹⁷

A választás megmutatta az ellenzék korlátait, s egyben mozgási lehetőségeit: a Népfront elsősorban városokban ért el sikereket, Paznyjak maga is Minszkben szerzett mandátumot, a vidék, a falu lakosai inkább a status quo fenntartása mellett tették le a voksukat, tehát a kommunista jelölteket támogatták. A szovjet térségben a belarusz rendszerváltás zajlott le a legfurcsább módon, hiszen a Népfront nem tudott közös platformot kialakítani a függetlenség-párti kommunista elittel (mivel az nem is létezett) és nagyobb tömegmozdulások sem segítették az átalakulást.¹⁸

A Népfront szinte azonnal eloállt a szuverén Belarusz deklarálásának ötletével, ezt a kommunista párt hevesen ellenezte; megjegyzendo, hogy 1990-re már az összes szomszéd (Litvánia, Lettország, Észtország, Ukrajna) kinyilvánította azt. Hittek abban, hogy ez a nyilatkozat csak ideiglenes jelleggel bír majd, de csekély szavazattöbbséggel 1990. július 27-én a Legfelso Tanács kimondta Belarusz állami függetlenségét. Hogy mennyire ideiglenes lépésnek tekintette a minszki döntéshozók többsége ezt mutatja, hogy az 1991 márciusában megrendezett népszavazáson a belarusz polgárok 83%-os támogatást kapott Gorbacsov „megújított föderációs”, a gyakorlatban a Szovjetunió felélesztését tartalmazó javaslata.

A belaruszok számára a döntő változások – mint oly sokszor a történelemben – nem belso folyamatok eredményként, hanem külső tényezők összhatásaként mentek végbe. Az 1991-es moszkvai kommunista puccskísérletet a Tanács egy semleges hangú nyilatkozatban kommentálta, míg a belarusz kommunista párt KB-je egyhan- gulag támogatta azt. Az események a puccs leverése után gyorsan követték egymást: 1991. augusztus 25-én a Legfelso Tanács kimondta Belarusz teljes (politikai, gazdasági) függetlenségét; a puccs mellett kiálló Mikalaj Dzamencej helyett Sza- nyiszlau Suskjevics lett a parlament elnöke.

A Tanács törvényen kívül helyezte a kommunista pártot és felfüggesztették egy időre a KGB működését. 1991. december 8-án Suskjevics Borisz Jelcin orosz és Leonyid Kravcsuk ukrán elnök társaságában aláírta a belaruszi Bjelovezsában a Szovjetunió feloszlatajáról és a Független Államok Közössége (FÁK) létrehozatajáról szóló dokumentumot. A politikai változásokkal párhuzamosan helyreállították a nemzeti szimbólumokat: a fehér–piros–fehér színű zászlót és a Pahonyt, az állam neve pedig Belarusz Köztársaság lett.

Az 1990-as évek elejét a belpolitikai kérdéseket illetően a legnagyobb vita az alkotmány körül robbant ki. A BNF és maga Suskjevics ellenezte az elnöki köztársaság államformáját. A Legfelso Tanács 1994. március 15-én fogadta el az új alaptörvényt, amely kimondta, hogy a Belarusz Köztársaság demokratikus és alkotmányosan egységes állam, szölte a demokratikus jogok fontosságáról és a politikai pluralizmusról. A volt szovjet államok közül Belaruszban vezették be utoljára az elnöki funkciót, addig de facto elnöknek a parlament elnöke számított. Az országban – Oroszországhoz hasonlóan – az alkotmány eros hatalmat biztosított az elnök számára. Öt évre választják meg közvetlen szavazással, o nevezi ki a kormányfot és helyetteseit, a külügy-, a belügy-, a védelmi minisztert (a döntését a parlamentnek is meg kell erősítenie), o a hadsereg foparancsnoka és jelentos szerepet játszik a külpolitika alakításában.

1992 májusában Suskjevics – Kravcsukkal egyetemben – nem írta alá a Moszkvával megkötendo kollektív biztonsági szerződést, bár ennek ellenére azt a Legfelso Tanács elfogadta – ez lett az ürügy arra, hogy 1994 elején bizalmatlansági szavazással leváltották az elnöki székeből. Az ellene felmerülő korrupciós vádakat kivizsgáló parlamenti bizottság vezetője egy bizonyos Aljakszadr Lukaszenka volt, aki ebbéli szereplésével hívta fel magára a közvélemény figyelmét.¹⁹

Suskjevics utóda a kommunista többség által támogatott volt rendortábornok, Mjecsiszlau Hrib lett.

A gazdasági nehézségek mellett szembe kellett nézni azzal is, hogy Belaruszban 1994-ben nem működött a hármas (törvényhozói, végrehajtói, bírói) hatalmi megosztás, főleg az utóbbi ketto mutatott komoly összefonódásokat: a minisztertanács, bár a Legfelso Tanácstól kapta megbízatását és felhatalmazását, a parlamenttől függetlenül működött és a törvényhozó testület 345 tagjából 70 dolgozott állandó jelleggel a végrehajtó hatalomban, de a többiek is ad hoc jelleggel találtak ott munkát. Ez a helyzet – okkal, ok nélkül – a korrupció lehetőségét vetette fel.²⁰

1994-ben a szovjet utódállamok közül legutolsóként Belaruszban rendezték meg az demokratikus elnökválasztásokat. Lukaszenka demagóg, populista szövegével ostorozta a korrupciót és programjában szerepet kapott az Oroszországgal kiépítendo még szorosabb kapcsolat.²¹

Vjacseszlav Kebics, az akkor miniszterelnök indulása nem sok sikert ígért, hiszen a lakosság a kialakult tragikus gazdasági helyzetért ot tette felelőssé, Suskjevics a szociáldemokraták, a liberálisok és a szakszervezetek támogatását tudta maga mögött, míg a Népfront jelöltje, Paznyjak túlon túl radikális nemzeti programmal lépett a színre. A június 19-én megtartott első fordulót Luke-senka nyerte meg (44,8%), a második Kebics lett (17,3%), a harmadik Paznyjak (12,9%), a negyedik Suskjevics (9,9%). A második fordulón július 10-én a szavazatok 80%-nak megszerzésével Aljakszadr Lukasenka lett a köztársasági elnök.

A megválasztását követően azonnal hozzálátott a hatalmi háttér kiépítéséhez, ami a sajtóval való első konfliktusához vezetett: 1994. december végén az újságok nagy részét fehér címlappal jelent meg, tiltakozásul, hogy állami nyomásra vissza kellett vonni egy, az elnöki adminisztrációban fellelhető korrupciós ügyről szóló cikk kinyomtatását. Ezzel elkezdődött a média megfigyelése, s folytatódott a „megbízható káderek” az adminisztrációba, rendőrségbe, különleges szolgálatokba való beáramlása.

1995-ben még súlyosabbá vált a helyzet: áprilisban a belügyi alakulatok (OMON) a Legfelső Tanács épületén belül megverik a Népfront egyik képviselőjét – mindez Lukasenka személyes parancsára történt, aki a rendcsinálás és eropolitika ilyen radikális eszközével már májusi parlamenti választásokra és a népszavazásra készült.

1995. május 14-én egyszerre tartották meg a független Belarusz első parlamenti választását és népszavazást, amelyet az elnök politikája népszerűségi fokmérőjének tartottak. A következő négy kérdést bocsátottak szavazásra: támogatják-e a választásra jogosultak az elnök politikáját, hogy szorosabb gazdasági kapcsolatokat építsen ki Oroszországgal; hogy az orosz nyelven állami státust kapjon; hogy megváltozzanak a belarusz állami jelképek – fehér-piros-fehér színű zászló és a Pahonyt váltás-e fel a szovjet mintára készült zászló és címer; feloszlatja-e az elnök a Legfelső Tanácsot abban az esetben, ha az megsértené az alkotmányt. A kampány során Lukasenka számos manipulációval próbálta befolyásolni a tömegeket, a megválasztás során pl. folyamatosan zajlott a népszavazási kérdésekkel erőteljesen szembeszegülő ellenzék elrejtése.²²

A 65%-os részvétel mellett a szavazók több mint 75% támogatta a népszavazás kérdéseit,²³

de a parlamenti választások kevésbé voltak sikeresek. A belarusz választási rendszer az országot egymandátumos körzetekre osztották, és ott volt érvényes a szavazás, ahol a választásokra jogosultak legalább feleleadta a voksát és az a jelölt kapott mandátumot, aki a szavazatok legalább felét megszerezte. Csak 18 képviselőt sikerült megválasztani, a második fordulóra két héttel később, a pótszavazásokra november 29-én és december 10-én került sor. A négy forduló alatt a 260 helyre 219 képviselőt sikerült megválasztani. A következőképpen nézett ki a parlament összetétele: Belarusz Kommunista Párt – 42 hely, Agrárpárt – 33 hely, Egyesült Polgári Párt – 20 hely, Szociáldemokrata Unió – 12 hely, egyéb és függetlenek – 91 hely. Jellemző volt a választásra, hogy vidéken inkább sikerült betölteni a parlamenti helyeket, mint az ellenzékinek számító városokban, főleg a fővárosban. A választás átrajzolta a belarusz politikai palettát: nem jutott be a törvényhozásba a nemzeti irányultságú Népfront egyetlen képviselője sem, és a májusi vereséget követően szakítottak a nemzetiekkel az addig szövetséges Polgári Párt és a szocdemek. A Tanács összetételében megfelelt az elnök elvárásainak: a támogatóinak többsége a volt nomenklatúra pártjainak (kommunisták, agrárpártiak) tagjaiból és a függetlenek közül került ki.

Lukasenka már 1996 elején készült a nagy megmérettetésre – az elnöki hatalom teljes köre kiterjesztésére. A Legfelső Tanács akadályozta a cél elérésében, az elnök arra hivatkozott, hogy egyes képviselők csupán pár tízezres támogatottsággal kerültek be a parlamentbe, míg ötmillió ember támogatta. Ezzel jogot formált arra, hogy a független állami szerveket (így a Legfelső Tanácsot, de az alkotmánybíróságot is) maga alá gyurje. A Tanács és az elnök között feszültség egyre nőtt és a Lukasenkával elégedetlen képviselők már a bizalmatlansági szavazást fontolgatták.

1996 márciusában és áprilisában (a Belarusz Népköztársaság kikiáltásának 78., és a csernobili katasztrófa 10. évfordulójának alkalmából) Minszkben és nagyobb városok utcáin több tízezres tömeg jelent meg. A tüntetők Lukasenka ellenes jelszavakat skandáltak. A hatalom sem télenkedett: az áprilisi tüntetés szétverésében OMON-alakulatokat vetettek be, s több 200 tüntetőt letartóztattak. A BNF központját a rendőrök átkutatták, míg Paznyjak Varsón keresztül az USA-ba menekült, ahol politikai menedéket kért és kapott – a poszt-szovjet térségből származó egyedüli politikusként.

1996 nyarán a Tanácsban képviselt pártok képviselői egyeztetés céljából ültek össze, és olyan

nyilatkozatot bocsátottak ki, melyben leszögezték: Lukasenka diktatúrát akar kiépíteni, folyamatosan megszegi az alkotmányt és ez a politika az ország nemzetközi elszigeteltségéhez vezetett. Az elnök a következő referendumot novemberre tuzte ki, és a választóktól itt azt kérdezték, elfogadják-e az alkotmány – az elnöknek kedvező – módosításait; a nemzeti ünnep kerüljön-e át július 27-rol (az 1991-es függetlenség kikiáltása) június 3-ra (amikor a Vörös Hadsereg 1944-ben felszabadította Minszkot); a halálbüntetés töröljék-e el és lehessen-e a földet szabadon adni-venni. A helyzet annyira kiélezett volt, hogy az akár polgárháború kitörésével is fenyegetett, hiszen mindenki számára világos volt, hogy Lukasenka a törvénytelen lépéseit és a diktatúra kiépítését „törvényesen” akarja véghezvinni, és azt a néppel szeretné szentesíteni.

A szavazás már november 9-én megkezdődött, de tartva a választási visszaélésektől november 14-én lemondott az országos választási bizottság elnöke, Viktor Hancsar. Kijelentette, hogy nem tudja elfogadni a referendum eredményét, mert az ellenkezik a választási törvénnyel (pl. postai úton is lehetett szavazni, vidéken egy személy többször is leadhatta a voksát, sőt voltak olyan helyek, ahol mozgó urnával házról házra szavaztatták meg az embereket). A Legfelső Tanács hiába szavazott ezekben a drámai napokban az elnök elleni bizalmatlansági indítványról, nem kapta meg a szükséges 2/3-os többséget. November 17-én lemondott Mihail Csihir kormányfó is. A minszki utcákon és tereken folyamatosan tüntettek Lukasenka ellen és a parlament mellett foglalt állást a vezérkar egy része is. Lukasenka hatalmát Moszkva mentette meg: november 21-én Minszkbe érkezett közvetíteni a parlament és az elnök között az orosz miniszterelnök, Viktor Csernomirgin. Jelcin elnök a vitában a belarusz kollégája mellett állt ki és az orosz tárgyalódelegáció a Tanács képviselőit visszakozásra kényszerítette. November 24-ét, a szavazás hivatalos napját követően közölték, hogy a részvétel 84,2%-os volt és a szavazók a kérdésekre elsősorban többségben válaszoltak igennel.

Így a belarusz nép a tömegtámogatásával, még ha az nem teljesen demokratikus módon zajlott le, Lukasenka elnök haladéktalanul hozzájárult az alkotmánymódosítások életbeléptetéséhez: az alkotmánybíróság és az országos választási bizottság tagjainak felét is nevezhette ki, a parlament is átalakult – a Képviselőház 110 képviselőjével alsóházi funkciókat volt hivatott betölteni, míg a Köztársasági Tanács (felsőház) 64 képviselőt foglalt magába. Az elöbbitben egyéni kerületekből, szavazás útján lehet bekerülni, mandátumok négy évre szól, míg az utóbbi testületbe a helyi tanácsok (szovjetek) által választott képviselők kerültek (hat körzet, plusz Minszk városa – 8-8 fovel), akiket az elnök által kinevezett nyolc személy egészít ki. Az alsóház feladata a törvényhozás, a felsőház az alsóházi törvényeket szentesíti, de maga nem kezdeményezhet új törvényeket. Az új „parlamentbe” a puccsszerűen szétesztelt Legfelső Tanács az elnökhöz lojális képviselői kerülhettek be. A nemzetközi közösség (Európai Unió, EBESZ) nem fogadta el a referendum eredményeit és a Legfelső Tanács utolsó elnöke, Szejmon Sarecki mind a mai napig a belarusz állam egyetlen legitim képviselőjének tartja magát, hiszen az alkotmánymódosítás elfogadásához 2/3-os többségre lett volna szükség.

Az ellenzék hiába próbálkozott további tüntetésekkel, nem vezetett eredményre, a tiltakozások nem voltak olyan átütő erejűek, mint az egy évvel korábbiak. A rezsim megkezdte a tekintélyelvű berendezkedés kiépítését és megszilárdítását: például szorosabbá vált a cenzúra.²⁵

Az ország területén működő Soros alapítvány által működtetett irodát bezárták (egy állítólagos hárommillió dolláros hátralék miatt), e lépés miatt mind az USA, mind az EU visszatartotta az országnak szánt segítséget.

Az 1998-as esztendő még nagyobb elszigeteltséget hozott, amihez nagyban hozzájárult Lukasenka elnök személyes „támadása” a nemzetközi közösség ellen. Minszk egyik városrésze, Drozdya a külföldi diplomaták egyik közkedvelt lakóhelye; Lukasenka a helyi szennyvízcsatorna javítására hivatkozva felszólította az itt lakó 22 nagykövetet, hogy hagyják el a rezidenciájukat. A nagykövetek válaszukban felajánlották, hogy maguk javíttatják meg a csatornarendszert, hiszen a rezidenciájukon belül területenkívüliséget élveznek, azaz az adott ország hivatalos szervei oda nem léphetnek be, s e területre nem vonatkoznak a fogadó ország törvényei, szabályai. Válaszul a belarusz elnök kisajátította a szóban forgó területet és a nagykövetekhez ultimátumot intézett: nyárig az USA, öt európai uniós tagország, valamint Japán és Törökország képviselőjét hívta vissza a kiküldő fél, és viszontlépésként kiutasították ezekből az országokból a belarusz állam hivatalos képviselőjét. Az esetet követően az USA és az Európa Unió kormányzata Lukasenka elnököt és még 130 magas rangú belarusz állami hivatalnokot (a

miniszterelnököt és helyetteseit, a parlament elnökét és az alelnököket, az alkotmánybíróság tagjait, a hadsereg és a KGB tábornokait) országaikban *persona non gratának* minősítették.²⁷

1999 elején az ellenzék kísérletet tenni Lukasenka törvényes leváltására, hiszen az alkotmány szerint abban az évben járt le hivatalosan az elnök öt éves mandátuma. A májusban megtartott alternatív választások népfronti jelöltje az akkor Lengyelországban tartózkodó Paznyjak lett, míg az ellenzék mérsékeltebb szárnya a volt miniszterelnököt, Csihirt támogatta. A választások előtt nem sokkal Csihirt letartóztatták, míg Paznyjak a két hétig tartó szavazás alatt vonta vissza jelölését.²⁸ Az ellenzék által szervezett szavazás érdektelenségbe fulladt, s a kudarcot enyhítette valamelyest, hogy Sarecki, a Legfelső Tanács utolsó – alkotmányosan megválasztott – elnöke augusztusban Litvánia fővárosában, Vilniusban a Belarusz Köztársaság államfőjének deklarálta magát.

A diktatúra kiépítésének következő fázisa volt a 2000 januárjában elfogadott új választási törvény, amely kimondja, hogy a választásokon nem indulhatnak olyan személyek, akik ellen büntető- vagy polgári peres eljárás indult, így kizárta a voksoláson való részvételből az ellenzéki személyek nagy részét, hiszen sokukat egyszer vagy többször már letartóztatták. Csak olyan szervezetek jelölhettek képviselőt, amelyeket a választások előtt legalább hat hónappal bejegyeztek – ez a passzus lehetetlenné tette a függetlenek és a civil szervezetek indulását. Már az új előírások alapján tartották meg 2000 novemberében a parlamenti választásokat, amelyből a megfigyelők szerint mind Lukasenka, mind a vele szembenálló ellenzék meggyengülve került ki. Az elnök számára azért volt kellemetlen az eredmény, mert a második fordulóban a vártnál kevesebben mentek el szavazni. Az ellenzék megosztottan szerepelt: a mérsékelték indultak (Lukasenka-ellenes kommunisták, a szociáldemokrata Hramada, a liberális demokraták), míg a radikális opposíció Népfront, Egyesült Polgári Párt bojkottot hirdetett. Az eredmény így is lehangoló volt az ellenzék számára: egyetlen képviselőjük sem került be a parlamentbe. Jellemző volt, hogy sok ellenzéki képviselőjelöltet formai okokból nem engedtek a megmérettetéshez, de volt olyan is, hogy a szavazás alatt (!) húztak ki a listákról szavazópolgárokat (létezett olyan körzet, ahol egy nap leforgása alatt 200 fovel csökkent a voksolásra jogosultak száma) – az így manipulált részvétel leginkább az ellenzéki győzelemmel kecsegtető körzeteket sújtotta. A Nyugat és az USA kormányzata nem fogadta el a választások eredményeit. A 2001. szeptemberi elnökválasztás lesz.²⁹ Meg lehet kockáztatni, hogy a megfelelő körülmények között megrendezett szavazás során (demokratikusan lebonyolított voksolás, egyenlo esélyek a médiában) egy jól kiválasztott ellenzéki jelölt (bírná mind Moszkva, mind a helyi adminisztráció bizalmát) sikerrel vehetné fel a versenyt Lukasenkával. Úgy tünik azonban, hogy az ellenzék külső és belső nehézségek folytán képtelen egyetlen, közös elnökjelöltet kiállítani.³⁰

Belarusz–orosz viszony

Moszkva a volt szovjet köztársaságok közül Belarusszal a legkülönlegesebb, de egyben a legcélrátörőbb kapcsolatokat épített-e ki. A függetlenség kikiáltását követően, amint láttuk, voltak az országban a függetlenség, a szuverenitás elkötelezett hívei, de ezeket a személyeket Lukasenka a hatalomra jutását követően kiszorította a politikai életből, és konzekvens lépéseket tett az orosz állam irányába. Ezek a lépések azonban túlmutatnak egy jószomszédi viszonyon alapuló, stratégiai partnerségen, együttműködésen, és a független megfigyelőnek sokszor az jut az eszébe, a belarusz elnök a népétől kapott mandátumát arra használja fel, hogy felszámolja országa függetlenségét és valamilyen jogi struktúrába gyömöszölve (föderáció, szövetségi államok uniója) csatlakozzon Oroszországhoz. A belarusz–orosz közeledésnek vannak érzelmi, de komoly politikai-gazdasági aspektusai is (annyi bizonyos, hogy Lukasenka addig marad hatalmon, ameddig bírja a Kreml urainak bizalmát; ne feledkezzünk meg az orosz energiaforrások olcsóságáról sem). Moszkvának geo- stratégiai érdeke fuzodik ahhoz, hogy minél nyugatabbra tolja ki befolyási övezetét, és ebbeli céljai megvalósításában a belarusz állami hatóságok partnernek bizonyultak – különösen akkor, amikor a NATO-tagságra jó eséllyel pályáznak a balti államok (így a szomszédos Litvánia és Lettország), s egyben a már tag Lengyelországot állandó bizonytalanságban lehet tartani. Úgy tünik, Oroszország belső gyengeségét aktív (gyakran agresszív) külpolitikával próbálja egyensúlyozni, s ennek a politikának egyik „áldozatává” vált a belarusz állam: sokan ezt a politikát neo-imperialista jelzővel írják le.³¹

Tekintsük át röviden, milyen állomásokon ment keresztül az orosz–belarusz viszony, milyen szerződések, megállapodások jelölik ki a két állam viszonyának alakulását. Már az elején le kell szögezni, Lukasenka

Oroszországhoz közeledő politikája a belarusz társadalmon belül elfogadott, sőt támogatott politika: egy 1994-ben készült felmérés szerint a megkérdezettek 55%-a szerette volna a Szovjetunió vagy a szláv egység helyreállítását, egy másik kérdésre válaszolva a válaszadók 63%-a az orosz állammal való uniót részesítették előnyben. Ezek az eredmények arra engednek következtetni, hogy a belarusz lakosság nagyobb része nem támogatja, sőt egyenesen tagadja a független belarusz államiság létjogosultságát!³² Lukasenka soha nem titkolta szándékait, hiszen már a Szovjetunió felbomlását jelző kijelöléseiről nyilatkozatot sem szavazta meg, és a szovjet birodalom szétesését a 20. század legnagyobb geopolitikai katasztrófájának minősítette.

1995 januárjában Oroszország, Belarusz és Kazahsztán képviselői a három országot magába foglaló vámegyezmény létrehozásában egyeztek meg. A vámokat Belarusz és Oroszország között már 1994 áprilisában eltörölték, és a szerződés egyik fontos következménye az lett, hogy az oroszok a belarusz állam területén katonai bázisokat hozhattak létre. 1995. február végén Borisz Jelcin orosz elnök Minszkben tett hivatalos látogatást, ekkor írták alá Oroszország és Belarusz közötti jó szomszédosági viszonyról és együttműködésről szóló államszerződést. Megegyeztek, hogy koordinálják a kül- és védelmi politikájukat és egyben kötelezték magukat arra, hogy nem lépnek ellenséges szövetségbe.³³ Az Oroszországgal való még szorosabb kapcsolatok következő állomása az 1996. április 2-án Moszkvában aláírt szerződés, amely életre hívta a Orosz–Belarusz Államszerződést (*oroszul: Szoo- bsztyvo Roszii i Bjelorusszii*). Ez nem jelentette a függetlenség feladását: megmaradtak a nemzetközi jog alanyainak, mindkét fél megőrizte nemzeti szimbólumait, de egyezségekre jutottak a kül-, gazdasági és energiapolitikájuk további koordinálásában (ennek megfelelően szabaddá vált a munkaerő és a tőke akadálytalan áramlása, kihasználhatták egymás katonai infrastruktúráját, azaz jogilag lehetővé vált, hogy orosz katonai és határvédelmi alakulatok állomásozhassanak Belaruszban). A szerződésben megteremtették a közös állami szerveket, a Legfelső Tanácsot (tagjai az elnökök, a miniszter- és a parlamenti elnökök), a Végrehajtó Bizottságot és a Parlamenti Gyűlést.

A szálak egy évvel később még szorosabbá váltak: 1997. április 2-án létrejött Oroszország és Belarusz uniója (*oroszul: Szozuz Roszii i Bjelorusszii – SSZR*).³⁴ A szerződés leszögezi: az egyezmény célja az Orosz Föderáció és a Belarusz Köztársaság közötti barátság erősítése és a két ország között a politikai, katonai, gazdasági, tudományos, kulturális és más területen széleskörű együttműködés kibontakoztatása. A katonai és a határvédelmi kérdések további koordinálásában egyeztek meg.³⁵ Egy nyugati szerző ezzel kapcsolatosan megjegyzi, hogy e lépéssel összeomlott a belarusz és az ukrán nacionalisták álma: egy Fekete-tengertől egészen a Baltikumig húzódó oroszellenes szövetségi rendszer. Jelcin – Taras Kuzio véleménye szerint – még nem tudta, ez az unió konföderáció, avagy föderációs unió, és még az oroszbarát Örményország vagy Kazahsztán is elutasította az SSZR-be való belépést, mert az visszalépést jelenthet a nemzet- és államépítési folyamatokban.³⁶

Az integráció következő állomása 1998. december 25-én volt, amikor Lukasenka és Jelcin aláírták a két ország további egyesítéséről szóló dokumentumot. Leszögezték itt: az előző egyezmények aláírása a két nemzet egyetértésével találkozott és az azóta eltelt idő megmutatta a két állam integrációjának életképességét. Megegyeztek abban, hogy az Orosz Föderáció és a Belarusz Köztársaság polgárai a másik államban bizonyos területeken (oktatás, egészségügyi ellátás, munkavállalás) egyenjogúvá lettek.³⁷ 1999. december 8-án Moszkvában aláírták a szövetségi állam létrehozásáról szóló keretmegállapodást. Megegyeztek abban, hogy a közeljövőben nemzetek feletti szerveket hoznak létre: a Legfelső Állami tanács lenne a végrehajtó-szerv, itt mindkét fél rendelkezne vétőjoggal, a parlament kétkamrás lenne – a Szövetség Házának tagságát az orosz és a belarusz parlamenti képviselők alkotnák, míg a Képviselőházba közvetlen választás útján lehetne bekerülni. A közös Minisztertanácsba helyet kapna az orosz és a belarusz kormányfő, a külügyi a gazdasági és a pénzügyi tárcák vezetői; feladatai közé tartozik a katonai- és gazdaságpolitikai koordinálása. Feladatuként tűzték ki a megállapodó felek, hogy az elkövetkező 5-6 évben megvalósítják az orosz–belarusz pénzügyi uniót, ami a gyakorlatban egyet jelentene az orosz rubel Belarusz területén való megjelenésével és legális használatával. Vlagyimir Putyin elnökké választása után az orosz–belarusz kapcsolatok valamelyest pragmatikusabb irányba mozdultak el, hiszen az orosz elnök a két ország közötti gazdasági szálak racionalizálása felé tett lépéseket. Megtévésztő lehet, hogy a fentebb említett megállapodások egyenrangú félként kezelik a belarusz felet, a

mindennapi gyakorlat azonban másképpen fest: a belarusz (és részben az orosz) propaganda elkendozi azt a tényt, hogy ezekkel a szerződésekkel Belarusz gazdaságilag szinte teljesen, politikailag és katonailag pedig részben függővé vált a nagy keleti szomszédjától. Ebben a folyamatban vajmi kevés befolyással rendelkezik a gyengébbik szövetségi fél – Belarusz – azt lehet mondani, hogy Moszkva geopolitikai terjeszkedésének áldozata lett.³⁸ Meg kell jegyezni azt a tényt is, hogy a két ország esetleges egyesülésének akadályja lehet, hogy két különböző (gazdasági, társadalmi) szerkezetű ország alkotna egy államot, s ez a helyzet egy nyugati biztonságpolitikai szakértőt olyan tangóra emlékezteti, ahol „az egyik partner a maga irányába húzza a másikat, miközben gyanúsán figyelni ot”.³⁹ Az orosz közvéleményben jól cseng Lukasenka frazeológiája, abban a közegben, amely fájón és nehezen veszi tudomásul a birodalmi lét elvesztését: a belarusz elnök beszédeiben nyíltan azt sugalmazza, hogy Oroszország nagy, és ennél erősebb csak a belarusz–orosz államszövetség lehet.

A lehetséges magyarázat

Az alábbiakban megpróbálunk magyarázatot (és keretet) adni annak, miért sikerült ilyen felemásra a belarusz átmenet? Miért épülhetett ki piacorientált, parlamentáris rendszer helyett egy nemzetileg „önfelszámoló” tekintélyelvű berendezkedés? Miért fordult vissza a nemzetépítés folyamata?

A lehetséges magyarázatok keresésekor tudatosítani kell, hogy a 20. században belarusz nemzeti elitrol nem, vagy alig beszélhetünk. A sztálinizmus alatt a nemzeti ügy iránt elkötelezett embereket fizikailag semmisítették meg, míg a második világháborút követő nyugodtabb időszakban a köztársági elitet ugyan nem lőtték agyon, hanem azt a birodalmi központ, Moszkva „szipkázta el”. A belarusz kommunista pártban emiatt sem alakulhatott ki olyan réteg, amely a helyi ügyeket fontosnak tartotta volna, és az ideológiai terepen a marxizmus kiszorította az amúgy is gyengén fejlett nemzeti eszmét. A nemzeti gondolkodás erodálása azt is okozta egyben, hogy a szovjet Belaruszban nem alakulhatott ki ellenállási (disszidens) mozgalom, amelyből kinohette volna magát a rendszerváltó elit (ennek jó példája lehet a katolikus egyház köré csoportosuló litván disszidens mozgalom). Maga a rendszerváltás is felemásan zajlott le – a Belarusz Népfrent mereven elzárkózott attól, hogy együttműködjék a kommunista elittel, vagy akár annak reformszárnyával, és a Paznyjak által hangoztatott radikális jelszavak és követelések nem hatottak túl vonzóan. Maga a kommunista elit is megosztott volt (ld. az 1991-es sikertelen moszkvai puccsra való különböző reagálásokat).⁴⁰ Igaz, a felnövekvő nemzeti elkötelezettségű elit nem tudott volna az adminisztrációba megfelelő létszámú és képzettségű kádert kiállítani.

A régi rendszer hagyományait továbbvivo Kebics-adminisztráció képtelen volt hatékonyan megoldani az ország előtt álló feladatokat – igaz, a kormány az 1990-as évek elején nem tudott maga mögött biztos parlamenti támogatást és nem tudott egységes, jól kommunikálható programmal elorukkolni. A poszt-szovjet társadalom állapota nem kedvezett sem a kiforrott, politikai akarátát, céljai artikulálni tudó pártrendszer kialakulásához, sem a civil szektor megizmosodásához. A függetlenség megszerzése után nem sokkal a politikai paletta széles spektruma fedett volt – a piacpárti demokratáktól a pánszláv oroszbarátokig terjedt a skála, de a pártok nem voltak olyan erősek, hogy Lukasenka hatalomra jutását követően kiálljanak a demokratikus értékek védelme mellett.

A belarusz pártrendszer gyengesége megmutatkozott az 1994 elnökválasztáson is – a politikából, a hatalom intézkedésiből kiábrándult lakosság fogékonyan mutatkozott Lukasenka demagóg, ígéretes „programjára”, s gyozelme – részben – a Kebics ellen leadott szavazatoknak volt köszönhető. A lakosság zöme hitt a fiatal, ambiciózus politikusból, aki a parlament korrupcióellenes bizottságának vezetésével szerzett magának népszerűséget. Az elnökválasztást követően a politikai elitnek lehetősége lett volna visszafogni Lukasenka diktatórikus törekvéseit, de ez, az elit megosztottsága miatt, meghiúsult.

A Lukasenka-rezsimet és annak vezetőjét nehéz a szakirodalomban elfogadott kategóriákba besorolni, mégis legtöbbször a rendszerét bonapartizmusnak vagy szultanizmusnak írják le.⁴¹ Ilyen ellentéppárokkal jellemezhetnénk ideológiai téren a most fennálló belarusz rendszert és ezeknek valamennyi eleme egyszerre található meg a mindennapi politikai gyakorlatban: pánszláv gondolat-fasizmus, ateizmus-ortodoxia, feudális szocializmus-monetarizmus. Mint láthattuk a felsorolásból, a rendszer nem fogadja, maradéktalanul a kommunista ideológiát, hanem csak annak bizonyos elemeit próbálja konzerválni, és a társadalom számára biztosítani: a szociális jutatatásokat (oktatás, társadalombiztosítás, egészségügy területén); azon társadalmi-politikai intézmények megorzését, amelyek a nomenklatura ellenorzése alatt

állnak (kolhozok, szovhozok, állami vállalatok); jól ismert szovjet szimbólumokat (címert, zászló, ünnepek, Szovjetunió mint hivatkozási alap). Lukasenka valójában nem számolta fel a kommunista hatalmat, hanem a maga céljaira alakította át.⁴² Egy belarusz politológus a következőképpen jellemzi a helyzetet: Lukasenka olyan politikai ideológiát alkalmaz, amely „reakciós, harcos konzervativizmus, s ezzel nem csak a nosztalgiát lovagolja meg, hanem arra törekszik, hogy minden lehetséges eszközzel távol tartsa Belaruszt a demokratikus áramlatoktól és visszaállítsa a szovjet rendszer bizonyos elemeit.”⁴³ A Lukasenka-rezsim támogatottságát vagy elutasíthatóságát, illetve a nyelvhasználatot vizsgálva érdekes megállapításra juthatunk: Nyugat-Belaruszban, amely a második világháború előtt Lengyelországhoz tartozott, erősebb a belarusz nemzeti érzés és a hagyományok ápolása, és az elnök ezeken a területeken kisebb támogatásra számíthat, mint az ország más részein. Sokak szerint szerepe van ebben a római katolikus vallás eroteljes jelenlétének, amely immáron nem kizárólag a lengyel kisebbség védobástya, hanem a belarusz nyelvű hitélet támogatása folytán hozzájárulhat a belarusz nemzeti tudat felébresztéséhez és fenntartásához. A másik oldalon: az oroszosítás olyan nagy volt a belarusz ortodox egyházban, hogy Filaret metropolita soha nem gondolkodott a Moszkva-i Patriarchátustól való elszakadáson, amint ez Észtországban történt (az utóbbi esetben az elválásban komoly nemzeti tényezők játszottak szerepet és az önálló észt ortodox egyház elismertetésében). A belarusz nyelvhez való viszonyban is hatalmas törésvonal keletkezett: ennek ismeretében jelenthetjük ki, hogy jelenleg Belaruszban két nemzet van születőben, ezek a belarusz nyelvhez való viszonyulásukban különböznek egymástól. Mindkét csoport tagjai beszélnek oroszul és mindkét réteg osei között túlnyomó részt belarusz parasztokat találunk, de az egyik rész számára a belarusz nyelv paraszti, „pallérozatlan”, amely a földesúri elnyomás maradványa és a „haladás, modernizáció” nyelvének bizonyult orosz támogatja, részesíti elonyben a mindennapokban. A másik nemzetrész az orosz a megszállók nyelvének tartja, és szeretné elérni, hogy a nemzeti nyelv Belaruszban a jelentőségének megfelelő helyet foglaljon el.⁴⁴

Belaruszban jelenleg olyan folyamatok zajlanak, amelyek a térségünk legtöbb országában már régen végbementek, a nemzet- és államépítés nem fejeződött be, sőt, azt lehetne mondani, hogy igazából el sem kezdődött. A belarusz nemzet és állam – még – nem született meg, s ha tovább zajlanak az orosz–belarusz integrációs folyamatok, akkor immár önálló belarusz államról és öntudatos, nyelvére, illetve múltjára büszke nemzetrol sem beszélhetünk.

Jegyzetek

¹ A tanulmány folyamán a tudatosan a belarusz elnevezéseket fogjuk használni (az ország megnevezésekor és jelzőként is): tehát Belaruszt és nem Belorussziát vagy Fehéroroszországot. Természetesen mindkét utóbbi elnevezésnek van létjogosultsága, de – véleményünk szerint – mindkettő azt sugallja, hogy itt valamiképpen az orosz nemzet egyik „leágazásáról” van szó, s ezzel tagadnánk a belarusz nemzet *önálló* létét. Tisztában vagyunk azzal, hogy egy russzistának nem jelent különösebb történeti problémát a belarusz nemzeti lét, hiszen Moszkvából nézve a dolgokat Szmolenszk és Breszt között „csak” az orosz nyelv egyik helyi dialektusát beszélnek. Bizonyosak vagyunk abban, hogy ez a tanulmány nem születhetett volna meg e sorok szerzőinek polonista tanulmányai nélkül.

² Andrej Kisztymau: *List Rosjanina Bia³orusina*. In: *Inna Bia³orue. Historia-polityka-gospodarka*. Warszawa 1999. 167–169.

³ Az osztrák megszállás területén, Galíciában a görög katolikus klérus lett a 19. század végén – a 20. század elején az ukrán nemzeti újjászületés egyik hajtóereje, s a terület emiatt (is) az ukránok Piemontjává válhatott. A belarusz nemzeti mítoszokat illetően vö. Graham Smith – Vivien Law – Andrew Wilson – Anette Bohr – Edward Allworth: *Nation-building in the Post-Soviet Borderlands. The Politics of National Identities*. Cambridge 1998. 23-47.

⁴ A belarusz nyelv státusa ellentétben állt a lengyelrel és az oroszsal: az előbbi „úri” nyelvnek számított, hiszen a nemesség használta, míg az utóbbi ismerete elengedhetetlen volt az adminisztratív vagy katonai karrierhez.

⁵ Jerzy Turonek: *Prorosyjska opcja Bia³orusi*. *Obóz*, 1998, nr. 35., 79–81.

⁶ Michael Urban – Jan Zaprudnik: *Belarus: a Long Road to Nationhood*. In: *Nation and Politics in the Soviet Successor States*. Edited by Ian Bremmer – Ray Taras. Cambridge 1993. 102–103, és Steven L. Guthier: *The Belorussians: National Identification and Assimilation, 1897–1970*. *Soviet Studies*, 1977, vol. 29., 40–48.

⁷ Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy a függetlenségrol szóló határozatot csak pár szavazatnyi többséggel sikerült elfogadni, ez az államalakulat politikailag, gazdaságilag légüres térben mozgott (pl. nem tisztázta egyértelműen a forradalmi Oroszországhoz fűződő viszonyát). Jellemző volt, hogy a hivatalos belarusz szervek nyilatkozatai *orosz nyelven* születtek meg.

⁸ Eugeniusz Mironowicz: *Bialorus*. Warszawa 1999, 44–79.

⁹ Eugeniusz Mironowicz: *Bia³orusini w Polsce, 1944–1949*. Warszawa 1993. 33–75, valamint uő: *Polityka narodowoæciowa PRL*. Bialystok 2000. 13–30.

¹⁰ A későbbi események alakulását illetően tragikusnak mondható, hogy akik valamilyen szinten, harcoltak a független Belaruszért a második világháborúban, azt a nációkkal együttműködve tették, nem alakult ki az ukrán UPA-hoz (Ukrán Felkelo

Hadsereg) vagy a lengyel AK-hoz (Honi Hadsereg) hasonló eros, a nemzeti érdekekért fegyveresen is síkra szálló alakulatok.

¹¹ Jerzy Turonek: *Bia³oruæ pod okupacj¹ niemieck¹*. Warszawa 1993.

¹² Ralph Clem: *Belarus and the Belarusians*. In: *The Nationalities Question in the Post-Soviet States*. Edited by Graham Smith. London–New York 1996, 213–214.

¹³ Jan Zaprudnik: *Belarus at a Crossroad on History*. Boulder–San Francisco–Oxford 1993. XIX.

¹⁴ Mironowicz: *Bia³oruæ...* 206–210.

¹⁵ Zaprudnik: i. m. 54–57.

¹⁶ Meg kell jegyezni, hogy az 1991/1992-es tanévben minden oktatási intézményben megkezdődött a belarusz nyelv oktatás és az általános iskolák felsőbb tagozataiban megnövelték az állami nyelven oktatott órák számát.

¹⁷ Az ellenzéki pártok, szervezetek nem indulhattak önállóan a választásokon, hanem a Demokratikus Blokk nevében formáció keretein belül.

¹⁸ Taras Kuzio – Marc Nordberg: *Nation and State Building, Historical Legacies and National Identities in Belarus and Ukraine: a Comparative Analysis*. Canadian Review of Studies in Nationalism. 1999, vol. 26. 74.

¹⁹ Az 1954-es születésű Lukasenka tanulmányait a mohiljovi pedagógiai foiskola történelem szakán végezte el, később 1975 és 1977, valamint 1980 és 1982 között a határőrségnél és a Vörös Hadseregben a KGB politikai tisztje, a '80-as években egy szovhoz, majd egy kolhoz vezető-helyettese, egy ideig pártkárként dolgozik egy szovhozban. 1990-ben választják be a Legfelső Tanácsba képviselőnek.

²⁰ Kathleen J. Mihalisko: *Belarus. Retreat to Authoritarianism*. In: *Democratic Changes and authoritarian Reactions in Russia? Ukraine, Belarus and Moldova*. Edited by Karen Dawisha – Bruce Parrott. Cambridge 1997, 251–252.

²¹ A Financial Times úgy jellemezte Lukasenkát, hogy olyan fiatal populista politikus képét sikerült kialakítania, aki „nehéz kérdésekre egyszerű válaszokat tud adni”. Idézi George Sanford: *Nation, State and Independence in Belarus*. Contemporary Politics, 1997, vol. 3, nr. 3, 239.

²² Az állami televízióban kétszer is levetítették azt a filmet, amely azt bizonygatta, hogy Kuropaty áldozatait a belarusz nacionalisták gyilkolták le, akik persze buzgón együttműködtek a nációkkal. Ezek a kollaboránsok ruháikon a nemzeti szimbólumokat viselték, és szinkronhangjuk megegyezett a BNF vezetőinek hangjával.

²³ Az orosz nyelvről szóló kérdés 83,1%-os támogatást kapott, orosz–belarusz kapcsolatokat érintő 82,4%, az elnöki hatalom kiterjesztése 77,6%-ot, a nemzeti szimbólumok megváltoztatása 75%-ot. David R. Marples: *Belarus. A Denationalized Nation*. Amsterdam 1999, 75.

²⁴ Az alkotmány módosítására 70,5%, a nemzeti ünnep megváltoztatására 88%, a halálbüntetés megtartás mellett 82,1%, a föld szabad eladása ellen 84,7%-os arányban szavaztak. Marples: i. m. 97–98.

²⁵ A Minisztertanács többek között olyan határozatot hozott, amelynek alapján tilos az ország területére olyan írott anyagokat behozni, amelyek sértik a belarusz nemzeti érdekeket politikai, gazdasági vagy biztonságpolitikai téren. Külön cenzori hivatal állítottak fel a külföldről sugárzott tv-csatornák megfigyelésére.

²⁶ Ustina Markus: *From bad to worse*. www.tol.cz/countries/belar97.html.

²⁷ Ustina Markus: *Bottomed out?* www.tol.cz/countries/belar98.html.

²⁸ Csihir végül 2000 májusában három évi börtönbüntetést kapott, és csak a nyugati országok és emberjogi szervezetek nyomására változtatták meg az ítéletet felfüggesztettre. Mihalai Stankjevics az 1998. októberi Lukasenka ellenes tüntetésen való részvételéért kapott két év felfüggesztett börtönbüntetést – o egyébként a szociáldemokraták vezére volt sokáig. Kettejük letartóztatásával és elítélésével a megfélemlítésen kívül még egy célja volt a rezsimnek: a választási törvény értelmében a 2001. novemberi elnökválasztáson – már amennyiben megrendezik azt – Csihir és Stankjevics nem indulhat, hiszen büntetett előélettel rendelkeznek.

²⁹ Rzeczpospolita, 2000. november 2. (on-line kiadás).

³⁰ Anna Naumczuk: *Bia³oruæ*. In: *Raport OSW*. Warszawa 2001. május. 20–26.

³¹ Taras Kuzio: *National Identity and Foreign Policy: the East Slavic Conundrum*. In: *Contemporary Ukraine. Dynamics of Post-Soviet Transformation*. Edited by Taras Kuzio. Armonk 1998, 230., 235.

³² Marples: i. m. 109–110.

³³ Ryszar Zieba: *Bia³oruæ: brak wiary w niepodleg³oœæ i demokracjê?* In: *Polska w Europie na prze³omie wieków*. Redaktor Janusz Stefanowicz. Warszawa 1997, 127–128.

³⁴ Az államalakulat orosz rövidítése (SSZR) hangzásában nagyon hasonlít a Szovjetunió orosz elnevezésére (SSSZR), s a két állam között kapcsolatot jelölő szó (szojuz) mindkét esetben megegyezik.

³⁵ Marples: i. m. 116, valamint Nagyvezsda Pasztuhova: *Szojuz Roszsi i Bjeloruszsi. Isztorija, nasztajasee, perszpektyivi*. Moszkva 2000. 48–52.

³⁶ Kuzio: *National Identity...* 236–237.

³⁷ Pasztuhova: i. m. 56.

³⁸ Siarhej Aussanik: *Zagadninie równoprawnoœci w stosunkach miêdzy Bia³orusi¹ a Rosj¹*. In: *Rosja i jej s¹siedzi*. Kraków 2000. 40.

³⁹ Margarita M. Balmaceda: *Myth and Reality in the Belorussian-Russian Relationship*. Problems of Post-Communism, 1999, nr. 46, vol. 3, 6.

⁴⁰ Aleh Bagucki: *Kryzys bialoruskiej elity politycznej i zmirerzch bialoruskiego parlamentaryzmu*. In: *Inna Bialorus...* 61–64.

⁴¹ Wiktor Czarnau: *Rezim autorytarny na Bia³orusi: charakter, trwa³oœæ, warianty transformacji*. In: *Inna Bia³oruæ...* 80–101, valamint Eke Steven – Taras Kuzio: *Sultanism in Eastern Europe: the Socio-Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus*. Europe-Asia Studies, 2000, vol. 52, 523–547.

⁴² A belarusz és a nyugati szerzők a tekintélyelvű rendszer következő jellegzetességeit emelik még ki: az állami gépezet fölötti totális kontroll, többek között az eroszakszervezetek (rendőrség, különleges katonai alakulatok, titkosrendőrség) segítségével; kihasználja a lecsúszott társadalmi rétegek támogatását; a közvagyon és a magánvagyon összemosódik; a belpolitikai sikertelenségeket agresszív külpolitikával próbálja kompenzálni. Czarnau: I. m. 89, Steven-Kuzio: i. m. 532–533.

⁴³ Czarnau: i. m. 85.

⁴⁴ Marek Karp: *Dwie świadomości narodowe a kwestia niepodległości na Białorusi*. *Obóz*, 1998, nr 35., 95–99.